

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2026.83.149-156

UOT: 343.9

Cəzalandırma hüququ

Xülasə: Cəza hüququnun mənşəyi ilə bağlı nəzəriyyələrə baxılır, konsepsiyanın mahiyyəti və onun tərkib hissələri araşdırılır.

Müsəlman hüququnda cəza hüququnun inkişafına xüsusi diqqət yetirilir və müsəlman hüquq doktrinasının yaranması təhlil edilir.

Belə bir nəticəyə gəlinir ki, dövlət tərəfindən sosial müqavilə yolu ilə əldə edilən cəza hüququ ictimai asayışı qorumaq və məcburiyyət və qorxutma yolu ilə cinayətlərin qarşısını almaq üçün istifadə olunur.

Açar sözlər: cəza hüququ; dövlət; müsəlman hüquq doktrinası; ədalət; cəmiyyət; cinayət; məcburiyyət.

Müəyyən tarixi mərhələdə dövlət cəzalandırma haqqını öz üzərinə götürmüşdür. Ancaq dövlət nə vaxtsa icmaya və ayrı-ayrı şəxslərə aid olan vəzifələri, cəzalandırma haqqını necə və nəyin nəticəsində icra edən orqana çevrilmişdir? Kim bu haqqı ona vermişdir? Bu fəlsəfi suallar əsrlər boyu verilsə də, bu günə qədər aktual və mübahisəli olaraq qalmaqdadır.

Y.V.Qolikin haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi dövlətin cəzalandırma haqqının olub-olmaması haqqındakı suala doğru cavabı, dövlətin müasir və dəyişən dünyada, eləcə də cinayət prevensiyası və ədliyyəsidəki rolunu, əhəmiyyətini anlamağa yardım edəcək amillər verir. O elə bir cəza sistemi yaradacaq ki, hamı tərəfindən qəbul ediləcək və işləyəcəkdir [1, c. 21].

Cəzalandırma hüququ o məqsədlərin təyin edilmə haqqını verir ki, onlar hüququn subyektinin dərkinə cəzalandırma vasitəsi ilə çatmaq istəyirlər. Bu kimi suallar ancaq fəlsəfi deyil, həm də praktikidir, çünki cinayət siyasətinin tərfi onların həllindən asılıdır.

Nə vaxtsa dövlətin cəzalandırma hüququnun olması barəsində fəlsəfi problem filosofların, dini xadimlərinin, eləcə də bir çox mütəfəkkirlərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Ancaq indi bu' mövzu ciddi araşdırma və müzakirə obyektidir. Y.V.Qolik bu vəziyyəti belə izah edir: "Haqq mükəlləfiyyətə çevirildi. Məhz buna görə də cəzanın hüquqi əsaslarının axtarışlarına son qoyulmuşdur [1, c. 50].

Beləliklə, cəzalandırma haqqının kökləri hardadır: dində, əxlaqda və ya ictimai maraqda?

Hüququn ilahi mənşəli olması haqqında nəzəriyyə cəzalandırma haqqının əsaslarını əxlaqda, ictimai maraqda, qisasda və ya ayrıca şəxsin xüsusiyyətində deyil, məhz insan münasibətlərinin yaranması şəraitində, kainat qanunlarında, yəni dində axtarır.

Mühakimənin mahiyyəti ondadır ki, Tanrı dünyanı yaradandan bu yana fiziki, mənəvi, siyasi və dini sahələrdə nə varsa, onları idarə edir. İnsanları indi olduqları kimi, O, yaratmışdır; Tanrı - onların qanunvericisi, müəllimi, ağası və hakimidir.

* Rəhimov İlham Məmməd həsən oğlu - Rusiya Elmlər Akademiyasının akademiki, hüquq elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Respublikasının əməkdar hüquqşünası, Beynəlxalq Hüquq Tədqiqatları Təşkilatı Şurasının üzvü (Azərbaycan). E-mail: mopi_sid@yahoo.com

Cəzalandırma haqqının Tanrı mənşəli olması nəzəriyyəsini iddia edənlər qeyd edirlər ki, Tanrıya məxsus olan qisas haqqı həm də mənəvi və dünyəvi rəhbərlərə həvalə oluna bilər. Beləliklə, belə bir nəticəyə gəlinir ki, cəzalandırma haqqı ancaq Tanrıya məxsusdur və onun səlahiyyəti olmadan heç kim, hətta cəmiyyət insanın həyatına və azadlığına qəsd edə bilməz. Qeyd etmək lazımdır ki, Orta əsrlər dövrünün ehkamçıları Tanrı kitablarına, eləcə də baxılan nəzəriyyəyə istinad edərək cəzalandırma vasitəsi ilə məqsədlərinə nail olmaq üçün dəhşətli qəddarlıq, edamlar və işgəncələr törətmişdilər.

Məntiqə görə cəza haqqı davranış qaydalarını təsis edən subyektə məxsusdur ki, hansı davranışın doğru, hansının isə qanunazidd, yəni cinayətkar olduğunu təyin etsin. Buna görə də cəza haqqının Tanrıya məxsus olduğunu isbat etmək üçün, birinci növbədə həm də qanunverici aktlar kimi dəyərləndirilən İlahi Kitablara müraciət edilməlidir. Əgər o kitablarda nəyin cinayət hesab olunması və ona görə hansı cəzanın təyin edilməsi nəzərdə tutulmuşdursa, onda əlbəttə, məhz Tanrıya, qanunvericiliyin subyektini kimi, bu Kitablara istinadən cəza haqqının kimə məxsus olduğu bilinir.

İlk əvvəl cinayət və cəza haqqında tədqiqata xristian təlimindən başlamaq lazımdır. Şübhəsiz, bu din, digər dinlər kimi, davranışın müəyyən modelini nəzərdə tutmuşdur. Eyni zamanda, o ictimai xarakter daşımadığı üçün dövlət adından çıxış edə bilməz. Xristianlıq - ehkamlarını mütləq icra olunsun deyər, bütün cəmiyyətə ünvanlandırı bilməz. Buna görə də Xristianlığı ictimai münasibətləri tənzimləyən vasitə kimi qiymətləndirmək mümkün deyildir.

Buna görə Xristianlığın davranış qaydaları bu təlimi qəbul edən konkret insana, onun digərlərinə münasibətini əks etdirəcək qədər adidir. Tarixi əhəmiyyətli dini mənbələrin arasında Musanın Qanununu - xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu o qanundur ki, onu Tanrı Musa vasitəsi ilə yəhudi xalqına göndərmişdir.

Musanın qanunverici sistemi bir təlim kimi 10 Tanrı Əmrini əhatə edir. İddia edilir ki, Musa Əhdi-Ətiqin mətnini Tanrıdan Sinay dağında almışdır (Çıx. 20: 1-17) və o qanunları xalqına bəyan etmişdir (Çıx. 21: 1-36; 22: 1-31; 23: 1-33). Həm Əhd, həm də qanunların mahiyyəti müqavilə əsaslı olmuş, demək bu həm də hüquqi cəhətdən əhəmiyyətli akt idi. Buna görə də iki mövqedən çıxış etmək mümkündür: qanunvericiliyin müəllifi təkcə Tanrı deyil, həm də yəhudi xalqıdır və ya birinci aktın subyektini yalnız Tanrıdır, Musa isə Onunla yəhudi xalqı arasında münasibətlərdə vasitəçi rolunu icra etmişdir. Buna görə də biz o müddəadan çıxış edəcəyik ki, Əhdi-Ətiqdəki hüquq Tanrıdan nazil olmuşdur. Buna görə də Əhdi-Ətiqi Tanrı hüququ kimi adlandırmaq mümkündür. Şübhəsiz, Musanın qanunvericiliyinin cinayət hüququna məxsus olan bir sıra göstəriciləri vardır. Onlardan ən önəmliləri cinayətlərin tərifi, məsuliyyəti tələb etməyən ittihamlara, cəzalara, şəraitlərə aid olan qaydalardır. Belə ki, Qanunda qəsdən insanın öldürülməsinə dair əlamətlərin təfəsilat təsviri verilmişdir ki, bu da kriminalistik və sübut əhəmiyyətinə malikdir. Cəza Musa qanununun ayrılmaz tərkib hissəsidir, ona Tanrı xeyir-dua vermişdir və yəhudi xalqı onu qəbul etmişdir. Deməli, cəza ilk olaraq Tanrı tərəfindən yaratdığı insana təsir etmə vasitəsi kimi təyin edilmişdir.

Beləliklə, Musanın qanunu yalnız tək bir yəhudi xalqına aid olmuşdur. Bu hüquq aktının müəllifi Tanrıdır. Deməli, o tarixi zamana qədər ki, bu Qanun öz hüquqi (məənəvi deyil) qüvvəsini itirməmiş, cəzalandırma haqqı Tanrıya məxsus olmuşdur. Aydın məsələdir ki, bu dünyada Tanrı bilavasitə özü cəzalandırmır. Tarixin müəyyən zamanlarında bu işi Tanrının adından Kilsə icra edirdi. Bunu həyata keçirən Kilsə o qaydalara əsaslanırdı ki, onları Yaradıcının Özü və onun birbaşa şagirdləri təsis etmişdilər. Papa üzdə olan Kilsə başçısı və İsanın yerdəki canişini kimi cinayətə görə

cəza kəsmişdir. Bu cəza da qisas şəklində olmuş və Tanrı onu belə ifadə etmişdir: “Qisas Məndəndir və onu verən də Mənəm!”.

Katolik Kilsədən fərqlənən pravoslav (ortodoks) kilsəsinin gözə görünməyən İsadən başqa başçısı yoxdur. Ona görə də, o cinayətə görə cəzanın icrasını hansısa üzde olan hakimiyyətə ötürə bilmir. Beləliklə, Tanrı ədalətini bərpa etmək üçün ədalət məhkəməsi yalnız Tanrının özünə həvalə edilir.

Musanın Qanunu hüquqi vasitə kimi artıq fəaliyyət göstərmir. Onun hökmləri yalnız mənəviyyatda yer alır. Bundan fərqli olaraq müsəlmanlara Allah tərəfindən nazil olmuş Quranın hökmləri bəzi xalqların arasında bu günə kimi hüquqi vasitə olaraq istifadə edilir.

Allahın vəhyini alan ərəblər həyatlarını Qurana bağladılar. Bu, o deməkdir ki, Allahın buyurduğu kimi davranmaq və yaşamaq lazımdır. Əks təqdirdə onlara əzablı cəza veriləcəkdir. Ancaq real həyatda insanlar elə hadisələrlə rastlaşırdılar ki, belə hallar onları çətin və hətta çıxılmaz vəziyyətə salırdı. Bu barədə onlar Quranda uyğun məlumat tapmayanda necə davranacaqlarını bilmirdilər. Musaya verilmiş qanundan fərqli olaraq Məhəmməd peyğəmbərə nazil edilmiş Quranda hüquqi münasibətlər daha konkret və ətraflı verilmişdir. Belə hallarda insanların davranışlarının əsasını və onların məsuliyyət dərəcəsini Sünnə təşkil etmişdir. Bu ərəb sözünün (“əs-sünnə”) adət, ənənə, həyat tərzı və s. kimi çoxlu mənaları vardır.

Bu sırada Q.Oppenheymerin “Quranda yer almış müsəlman cinayət hüququnun əsasları həddən artıq darıxdırıcıdır və alimlər öz aralarında bu sahəyə aid bəzi mətnlərin şərhində razılığa gəlməmişlər” [2, c. 47] iddiası ilə mübahisə etmək mümkündür. Birincisi, Quran insan fəaliyyətinin məhsulu deyil, Məhəmməd peyğəmbərin vasitəsi ilə bəşəriyyətə nazil edilmiş vəhydir. İkincisi, müasir alimlərin yekdilliklə təsdiq etdiyi kimi Quranda Allahın nəyi cinayət hesab etdiyi və bunun qarşılığında insanın hansı cəzanı alacağı dəqiqliklə göstərilmişdir.

Allahın Məhəmməd peyğəmbərə nazil etdiyi vəhy kitabı olan Qurandan fərqli olaraq, Sünnə Peyğəmbərin özünün gördüyü əməlləri, dediyi kəlamları əks etdirən adətlər, ənənələr toplusudur. Cinayət hüququ sahəsində Sünnə Qurana əlavə kimi hüquqi həyatda baş verən bu və ya digər hadisələrin həll edilməsi üçün xüsusi göstərişlərin olmadığı bir vaxtda meydana gəlmişdir. Sünnəyə Peyğəmbərin səhabələri və onların ardıcılıqları haqqında rəvayətlər də daxil edilmişdir. Sünnənin əhəmiyyəti haqqında məcazi olaraq belə demək mümkündür: “Sünnəyə riayət etmək Məhəmməd peyğəmbəri təqlid etməkdir”. Məhəmməd peyğəmbər Allahın adı ilə bəzi davranış qaydalarının, normaların və cəzaların əsaslarını inancılı müsəlmanlara ünvanlamışdır. Hüquqi cəhətdən əhəmiyyət kəsb edən qaydaların başqa bir hissəsi Məhəmməd Peyğəmbərin həyatı və fəaliyyəti zamanı təşəkkül tapmışdır. Onun ölümündən sonra qaydaların yaradılması fəaliyyəti ilə ən yaxın səhabələri və ilk xəlifələr olmuş - Əbu Bəkr, Ömər, Osman və Əli davam etdirmişlər. Quran və Sünnəyə əsaslanaraq, davranışın elə bir yeni qaydalarını formalaşdırmışlar ki, onların fikrincə bu qaydalar Allahın və Məhəmməd Peyğəmbərin iradəsinə uyğundur. Bəzən belə hallar olurdu ki, cinayət və cəza sahəsində yaranan suallara ilk mənbələrdə birmənalı cavab tapmaq olmurdu. Belə olanda Peyğəmbərin tövsiyyə etdiyi kimi məsələlər ya icmanın, ya da tək bir xəlifənin rəyi ilə həll edilirdi.

Beləliklə, VII-VIII əsrlərdə müsəlman cinayət hüququnun mənbəyi kimi Quran və Sünnə, eləcə də Peyğəmbərin səhabələrinin rəvayətləri qəbul olunmuşdur. Bu o deməkdir ki, cəzalandırma haqqı o zaman Quranın müəllifi olan Allaha, cinayət hüququ sahəsində Allah kəlamına, əlavələrin müəllifi olan Məhəmməd peyğəmbərə və onun səhabələrinə məxsus idi. Prinsipcə, o iddia ilə razılaşmaq lazımdır ki, Məhəmməd Peyğəmbər tam mənada hər hansı bir hüquq sistemini yaratmaq fikrində olmamışdır, O yalnız insanları həyatlarında olan müxtəlif vəziyyətlərdə necə davranmağı,

eləcə də bu və ya digər hadisəyə, fakta, davranışa və s. hansı reaksiya və münasibəti göstərməyi öyrədirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, yalnız VIII əsrdə müsəlman hüquqçuları cinayət-hüquqi qaydaları dini qaydalardan ayıra bilmişlər. Daha doğrusu, onlar Quran və Sünnədə yer almış hökmləri əsaslandırmaq məqsədi ilə müsəlman hüququnu, o cümlədən cinayət hüququnu tərtib etmişlər.

Eyni zamanda kifayət qədər misallar vardır ki, bənzər münasibətləri tənzimləmiş dini və onun əsasında formalaşmış cinayət- hüquqi qaydalar mövcuddur. Məzmun baxımından tam olaraq onlar tərəfindən təsbit olunmuş davranış qaydasına uyğun olmayan qaydalar da vardır. Belə ki, qəsdən adam öldürmə və bədən xəsarəti yetirməyə görə Quranda qan qisasına və talion prinsipi ilə cəzaya yol verilir. Müsəlman cinayət hüququ isə cəza barəsində Quran prinsiplərinin icra edilməsini inkar edərək, kəffarənin (əvəzçixma) ödənilməsində ısrarlıdır və yalnız ekstremal halda ölüm cəzasına icazə verir. IX-X əsrlərdən başlayaraq müsəlman hüququnun mənbəyi rolu tədricən doktrinaya keçmişdir ki, o da müsəlman hüququnun konkret cinayət-hüquqi qaydalarının əksəriyyətini tərtib etmişdir.

Müsəlman-hüquqi doktrinasının yaranmasında ilk addım kimi rəy yaranmışdır. Bu da Quran və Sünnənin şərhində, eləcə də bu mənbələrdə məsələlərin həll olmadığı təqdirdə davranışın yeni qaydalarının formalaşdırılmasında nisbətən azad fikrə yol verilməsidir.

Ancaq X əsrin sonlarına yaxın müsəlman hakimləri lazım olan cinayət-hüquqi məsələlərinin həlli yollarının Quran, Sünnə və digər mənbələrdə əks olunmaması təqdirdə öz rəylərinə görə hökm vermək hüququndan məhrum edilmişlər. Ancaq müəyyən ölkələrdə rəsmi qəbul edilmiş məzhəbin qanunları ilə hökmlər çıxarılması zəruri idi. XIII əsrdə isə müsəlman cinayət hüququ praktiki olaraq öz ümumiliyini itirmiş və müxtəlif qollara ayrılaraq yarıdoktrinal hüquq halına gəlmişdir.

Beləliklə, XV əsrin sonuna yaxın müsəlman cinayət hüququ doktrina kimi əsas məzhəblərin ən məşhur nümayəndələrinin nəticələri kimi cinayətin törədilməsinə görə cəzalar sistemi təyin edən və onların icra qaydasını tənzimləyən əsas mənbə olmuşdur.

Osmanlı imperiyasının yaranması ilə hüququn bu sahəsinə hökmdarların gəldikcə genişlənən qanunvericilik təcrübəsi təsir göstərməyə başlamışdır. Hökmdarlar Quran və Sünnə əsasında həll edilməyən məsələlər barəsində qanunlar qəbul etmişlər. Cinayət məsələləri üzrə normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi demək olar bütün Osmanlı Sultanlarının dövründə mövcud olmuşdur. Ancaq yalnız Mehmet Fateh onları sistemləşdirmiş və iki qanunlar toplusu şəklində Qanunnamə adı altında təcrübədə istifadə etmişdir. Qanunların ikinci toplusunda cinayət cəzalarına çox böyük yer ayrılmışdır.

XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq, müsəlman cinayət hüququnda çox ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Bu dəyişikliklər ilk növbədə onunla əlaqəli idi ki, daha-çox inkişaf etmiş müsəlman ölkələrinin hüquq sistemlərində mövcud olan hüquq ənənəsi Qərbi Avropanın hüquq sistemləri əsasında qurulmuş qanunvericiliyə öz yerini verməli olmuşdur. Xüsusən, 1840-cı ildə fransız qanunvericiliyi əsasında tərtib olunmuş Cinayət məəcəlləsi dərc olunmuşdur. Bu Cinayət Məcəlləsi demək olar ki, Osmanlı İmperiyası tərkibinə daxil olan bütün ərəb ölkələrində də geniş yayılmışdır. Ancaq birinci dünya müharibəsində Osmanlının İmperiyası dağıldı. Buna görə də o ölkələrdə yenidən Avropa modellərinə əsaslanan yeni cinayət qanunvericiliyi qəbul olunmuşdur.

XX əsrin ortalarında ən inkişaf etmiş ərəb ölkələrində burjua nümunələrinə istiqamətlənmiş cinayət qanunvericiliyi qəbul edilmişdir, əsas mənbə kimi cinayət işlərinin həll olunmasında müsəlman delikt hüququnu əzəz etmişdir. Səudiyyə Ərəbistanında bu günə kimi vahid cinayət

məcəlləsi yoxdur. Yəməndə cinayət hüququ kodlaşdırma keçməmişdir. Cinayət hüququnun islamlaşmış versiyasını Pakistan, İran və Sudanda görə bilərik. Mərakeş, İordaniya və Pakistanın qanunvericiliyi bu günə kimi Ramazan ayında orucun tutulmamasına görə insanların məsuliyyətə cəlb edilməsini nəzərdə tutur. İranda, “əxlaq düşgünlüyünə qarşı mübarizə” üçün yaradılan xüsusi İslam məhkəmələri qadınların geyimi ilə əlaqədar müsəlman adətinə riayət edilməməsinə və ya şəriətin nəzərdə tutduğu ictimai davranış qaydalarının pozulmasına görə cəza tətbiq edə bilərlər.

Beləliklə, cəza haqqı məhz dövlətə məxsusdur, çünki o cəmiyyət üzvlərinin davranış qaydalarını təyin edir. Ancaq bu haqq dövlətə necə məxsus olubdur?

Cəzalandırma hüququ zərurətə görə dövlətə məxsusdur. Manuvriye yazmışdır: “Mən hesab edirəm ki, cəza hüququ cəzanın verilməsindən başqa bir şey deyildir. Cəmiyyət bunu tam məhv etməsə də, bu zərurəti azaltmalıdır. Ancaq hələ ki “cəza” sözü ümumi rifah və sosial tərəqqi üçün zərərli olan aktlara qarşı xeyirli və zəruri reaksiyanın konsepsiyasından başqa bir şey deyildir” [6, c. 116]. N.D.Sergiyevskiyə görə “Dövlətin o əsasla cəzalandırmağa haqqı var ki, o, ədalət məhkəməsindən kənarda mövcud ola bilməz. Cinayət hüquqşünas lığı üçün cəza haqqının hüquqi əsaslandırılması ondan ibarətdir ki, hüquqi qayda-qanun varsa, o zaman gərək ədalət məhkəməsi də mövcud olsun” [3, c. 231].

Y.V.Qolik də İ.Y.Foynitski kimi hesab edir ki, dövlətə məxsus olan cəzalandırma haqqı onun vəzifəsini təşkil edir ki, onun icra edilməsindən özünü saxlaya bilməz [1 c. 50; 4, c. 305]. A.Frank dövlətin yaranmasından əvvəl cəzalandırmanın kimə məxsus olduğunu və bu haqqın dövlətə necə keçdiyi sualına belə cavab vermişdir: “Məgər biz belə düşünməməliyik ki, şəxsdən alınmış və cəmiyyətin hökmünə verilmiş, eyni zamanda, özü-özündən, öz prinsipindən götürülmüş və bütün tarixi səbəblərdən uzaqlaşdırılmış, qisas hüququndan başqa bir şey deyildirmi? “Təbəçilik anlayışı olan hər bir yerdə cəzalandırma hüququ vardır. Burada isə öz növbəsində, məcbur etmə və cəza hüququ nəzərdə tutulur” [5, c. 116].

Hazırda bütün sivil dövlətlərdə, siyasi təşkilatlanmalarından asılı olmayaraq, cinayət hüququnun konkret ictimai forması ali dövlət hakimiyyətidir. Buna görə də problem ondan ibarət deyil ki, cinayət əməli cəzaya layiqdir? Məsələ ondan ibarətdir ki, cəmiyyətin cəzalandırma haqqı varmı və onun çərçivələri hansıdır, hansı sahədə və nə naminə cəmiyyətə bu haqq verilir?

Qədim dövrlərdə tayfa və ailənin içində törədilən haqsızlığa və cinayətə görə uşaqların, qismən də qadınların cəzalandırması haqqının ailəyə, və ya tayfanın başçısına həvalə edilmişdir. Prinsipcə, elə bir cəmiyyət olmamışdır ki, onun mütləq icra ediləsi qanunları olmasın və o, özünü bu qanunlardan irəli gələn cəzalandırma sistemi ilə qoruyub saxlamasın. Tayfaların, ailələrin, birliklərin başçıları təkcə qanunverici deyil, həm də hakim və hökmlərinin icraçıları olmuşlar. Cəzalandırma haqqı yalnız onlara məxsus idi.

Tarixin inkişafında getdikcə cəmiyyətə qarşı yönəlmiş əməllərin qarşısının alınması vəzifəsi ailə və tayfa başçılarından dövlət hakimiyyətinə keçmişdir. O da öz üzərinə cəmiyyəti bütün pozğunluqlardan qorumaq missiyasını götürmüşdür. O, cəzalandırma ilə hədələyərək müəyyən əməllərin törədilməsini qadağan etdi və eyni zamanda cəzaların təyini və icrası vəzifəsini öz üzərinə götürdü. Beləliklə, cəzalandırma hüququ tayfa, ailə və ittifaq başçılarından dövlətə keçdi, çünki bu vəzifədən cəmiyyətin ümumi xeyrinə görə imtina edilmişdir.

Ancaq bu, heç də o demək deyildir ki, dövlət insanların özbaşınalığı səbəbi ilə yaranıb. Onun köklərində əxlaqi prinsiplər durur. İnsanlar öz təbiətlərinə görə dövlətdə yaşamağa məcburdurlar. Çünki insanın rifahı və mədəniyyətinin inkişafı üçün birgə təşkilatlanmış cəmiyyətə ehtiyac vardır, bu da hüquqi nizamsız düşünülməzdir. Hüquqi nizam isə, ancaq dövlətdə ola bilər, çünki onun

qanunları var və onları pozanların qarşısını alır. Yəni, cəmiyyət özünü müəyyən vasitələrlə cinayət əməllərdən qoruma vəzifəsini dövlətə həvalə etmişdir. Söhbət cəmiyyətin stabilliyinin qorunması, cinayət cəzası kimi vasitələrindən gedir. Buna görə iddia etmək olar ki, cəza hüququnun əsas prinsipi həm ictimai orqanizmin özünün, həm də onu təşkil edən ayrıca fərdlərin qorunması zərurətindən doğur. Dövlətə məxsus olan cəzalandırma haqqı onun öhdəçiliyinin, cəmiyyətin ayrıca üzvləri, eləcə də bütün cəmiyyət qarşısında vəzifəli olmasının göstəricisidir.

Digər tərəfdən, cəmiyyətdə yer almış hüquqi qaydaların pozulması təkcə ictimai rəyi ortaya çıxartmır, həm də dövlət tərəfindən reaksiyanın yaranmasına gətirib çıxarır. Çünki o öz gücünü ictimai hakimiyyətin qoyduğu bu və ya digər qanunların riayət olunub icra edilməsinə sərf edir. Beləliklə, ictimai müqavilə əsasında dövlətə məxsus olan cəzalandırma haqqı ailə başçısının cəzalandırma haqqı kimi danılmazdır. Ancaq fərq ondadır ki, onların məqsədləri ayırıdır [6].

Dövlətin əlində cəza ictimai asayişin qorunması və təhdidlə məcbur etmə yolu ilə cinayətlərin qarşısının alınması vasitəsi olur. Burada xüsusi qeyd edilməlidir ki, söhbət dövlətin qanunu pozulması istiqamətində cəzalandırma haqqından yox, cəzanın elə o dərəcədə əxlaqi zərurət olduğundan gedir.

Məhz ədalətli cəza hissi cinayət hüququnun varlığını və tətbiq olunmasını zəruri edir ki, onsuz dövlətin özü də mövcud ola bilməz. Buna görə də cəza qanunauyğun və ədalətlidir.

Cəmiyyətdə özbaşnalığın, qisasın yox edilməsi üçün cəmiyyət dövlətin təmsalında cinayətkarları cəzalandırmaq vəzifəsini öz boynuna götürür. Çünki bunu zərər çəkmiş, zor işlətmənin obyektı olmuş, təhqirlərə məruz qalmış, əmlakını itirmiş və s. insanlar tələb edirlər. Nəhayət, cəzanın olub-olmaması, müasir cəmiyyətdə onun səmərəliliyi məsələlərinə əminlik gətirmək üçün təsəvvür etmək kifayətdir ki, cünayət əməlinə görə cəzanın ləğvi elan olunarsa, ertəsi gün nələr baş verə bilər. Beləliklə, İ.Y.Foynitskinin sözlərinə görə, "Cəza haqqı yalnız və müstəsna olaraq dövlətə məxsusdur [5, c. 302]. O ki qaldı Tanrının cəzalandırma hüququna, o müqəddəs kitablar (Qanunlar) çərçivəsində tətbiq edilə bilər.

Biz qarşıımıza dövlətin cəzalandırma haqqına dair ədəbiyyatlarda olan nəzəriyyələri ətraflı nəzərdən keçirmək məqsədini qoymamışdıq. Ancaq qeyd edilməlidir ki, N.D.Sergiyevskinin məlumatlarına görə, bu sahədə Huqo Qrotsiadan başlayaraq bu və ya digər istiqamətlərə aid olan 24 fəlsəfi sistem və 100-ə yaxın müxtəlif hüquqçunun nəzəriyyəsi mövcuddur [3, c. 77]. Onların arasında elə fəlsəfə və hüquqşünaslıq məktəbləri olmuşdur ki, onlar cəzalandırma haqqını qəti şəkildə rədd etmişlər. Çünki onlar bu haqqın obyektinin, yəni əxlaqi şərin mövcud olmasını inkar edirdilər.

Digər cərəyanın nümayəndələri, o cümlədən Spasoviç iradə azadlığının olmamasını cəzalandırmaq haqqının inkar edilməsinin əlaməti kimi görür və bu qrupa bütün ilahiyyatçı və materialist deterministləri daxil edirdi.

Eyni zamanda belə bir məktəb mövcuddur ki, bu məktəb cəzalandırma haqqını inkar etməsə də, cəmiyyətin və ya istənilən insan hakimiyyətinin bu haqdan istifadə etməsinə qarşı çıxır. Bu səbəbdən hakimi həkimlə müalicə edərək belə bir nəticəyə gəlinir ki, cinayətkarları cəzalandırmağa heç bir insanın ixtiyarı çatmır. Onları müxtəlif alətlərin, məşqlərin vasitəsi ilə müalicə etmək lazımdır. Bu yavaş-yavaş xəstə orqana çatışmayan qüvvələri və gücü qaytaracaq və ya təbiətin hökmü ilə korlanmış tərəflərini düzəldəcəkdir. Bunun üçün dərmanlar mövcuddurmu? Həbsxanaları xüsusiləşmiş xəstəxanalar, ədalət məhkəməsi və cinayət qanunvericiliyini isə yeni terapevtik və gigiyenik sistem əvəz edəcəkdir.

Bibliografiya

1. Голик Ю.В. Философия уголовного права: современная постановка проблемы // Философия уголовного права. СПб.: Юридический центр, 2004. – 464 с.
2. Оппенгеймер Г. Историческое исследование о происхождении наказания. – М.: УРСС, 2011. – 80 с.
3. Сергиевский Н.Д. Русское уголовное право // Философия уголовного права. – СПб.: Юридический центр. – 464 с.
4. Фойницкий И.Я. Учение о наказании в связи с тюрьмоведением // Философия уголовного права. – СПб.: Юридический центр. – 464 с.
5. Франк А. Философия уголовного права. – СПб., 1868. (in Russian)
6. Manovrier. Les aptitudes et les acts//Bull.de la soc/ d'anthr/ Paris, 1890; Elle nouvelle, oct. 1893.

Məqalə daxil olmuşdur: 05 may 2026-cı il

Çapa qəbul edilmişdir: 19 may 2026-cı il

Rahimov I.M.♦

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2026.83.149-156

UDC: 343.9

The Right of Punishment

Abstract: The theories of the origin of the right of punishment are considered, the essence of the concept and its constituent elements are explored. Particular attention is paid to the formation of the right of punishment in Islamic law; the genesis of the Islamic legal doctrine is analyzed. It is concluded that the right of punishment, obtained by the state on the basis of a social contract, is used for the purposes of protecting public order and preventing crimes through coercion and deterrence.

Keywords: the right of punishment; state; Islamic legal doctrine; justice; society; crime; coercion.

References

1. Golik, Yu.V. Filosofiya ugodovnogogo prava: sovremennaya postanovka problemy [Philosophy of Criminal Law: A Modern Formulation of the Problem] // Filosofiya ugodovnogogo prava [Philosophy of Criminal Law]. St. Petersburg: Yuridichesky Tsentr, 2004. – 464 p. (in Russian)
2. Oppenheimer, H. Istoricheskoe issledovanie o proiskhozhdenii nakazaniya [Historical Research on the Origin of Punishment]. – Moscow: URSS, 2011. – 80 p.
3. Sergievsky, N.D. Russkoe ugodovnoe pravo [Russian Criminal Law] // Filosofiya ugodovnogogo prava [Philosophy of Criminal Law]. – St. Petersburg: Yuridichesky Tsentr. – 464 p.

♦**Rahimov Ilham Mammadhasan oglu** – Academician of the RAS, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honoured Jurist of Azerbaijan Republic, a member of the Council of the IOLR (Azerbaijan). E-mail: mopi_sid@yahoo.com

4. Foynitsky, I.Ya. Uchenie o nakazanii v svyazi s tyurmovedeniem [The Doctrine of Punishment in Connection with Prison Studies] // Filosofiya ugovnogo prava [Philosophy of Criminal Law]. – St. Petersburg: Yuridichesky Tsentr. – 464 p.
5. Frank, A. Filosofiya ugovnogo prava [Philosophy of Criminal Law]. – St. Petersburg, 1868. (in Russian)
6. Manovrier. Les aptitudes et les acts//Bull.de la soc/ d'anthr/ Paris, 1890; Elle nouvelle, oct. 1893.

The article was submitted: 2026 May 05

Accepted for publication: 2026 May 19

Рагимов И.М.♦

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2026.83.149-156

УДК: 343.9

Право наказания

Аннотация: Рассматриваются теории происхождения права наказания, исследуется суть понятия, его составные элементы.

Особое внимание уделено формированию права наказания в мусульманском праве, анализируется генезис мусульманской правовой доктрины.

Сделан вывод, что право наказания, полученное государством на основании общественного договора, используется в целях охраны общественного порядка и предупреждения преступлений путем принуждения и устрашения.

Ключевые слова: право наказания; государство; мусульманская правовая доктрина; справедливость; общество; преступление; принуждение.

Дата поступления: 05 мая 2026 г.

Дата принятия в печать: 19 мая 2026 г.

♦Рагимов Ильгам Мамедгасан оглы – академик РАН, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Азербайджанской Республики, член Совета МОПИ (Азербайджан). E-mail: mopi_sid@yahoo.com